

ONI PIŠU UPRAVO ONAKO KAKO ŽIVE

Volf Vondraček

Jovan Rakidžić

Većinu svojih kolega ne poznajem, osim onoliko koliko o njima čitam u novinama. Njihove knjige me interesuju samo u izuzetnim slučajevima. Mislim da sam u životu pročitao mnogo više knjiga stranih autora nego knjiga mojih mrtvih i živih sunarodnika. Nikada zapravo nisam ni shvatio zašto se smatra logičnim da književnici rado i mnogo čitaju, da su obrazovani i da zrelo rasuđuju. Mislim da su to predrasude. Ja mnogo bolje mogu da zamislim drugi tip književnika: onog koji piše da bi živio, koji, kao porokom gonjen, celog života mora da piše, a s knjigama se zapravo dosaduje, onog koji odbija sve što miriše na kulturu, ali koji kaže svoje mišljenje; ne nekog koji se u sve meša.

Da me u telefonskom razgovoru upitate šta se dešava u literaturi SR Nemačke, odgovorio bih da nema ništa naročito, pre bi se reklo da je sve dosadno, i to ne bi bila laž.

Naravno da je, ako očekivanja nisu prevelika, ovo mišljenje preterano. Ne izgleda baš sve jedno. Ima izuzetaka. Čak mislim da ih, za tako malu i tešku zemlju kao što je Savezna Republika Nemačka, nije ni malo. Nekolicina mladih, internacionalno verovatno najpoznatijih, snimaju sada filmove. U njihovim filmovima, pored ljubavi prema američkoj kinematografiji, koji kopiraju, uočljiva je i ljubav prema literaturi. Oni slikama stvaraju literaturu. Najbolji među njima ispričaju ponekad takvu priču za koju se, da je napisana, uopšte ne bi verovalo da pripada nekom nemačkom autoru.

Književnici, sa svoje strane, barem oni nekomplikovani, izuzeci, počinju tek sada da se interesuju za takvu vrstu profesionalnog pisanja. Samo, mislim, još uvek nedovoljno ubedljivo. Oni još nisu u stanju, svakako ne otprve, da bar donekle tečnim stilom ispričaju zanimljivu priču. Njima svaka priča ispadne prelepa, prestilizovana i presiromašna radnjom. Ukratko, predosadna. Čita se onako kako je ođstampana. Ne živi. I zato teško da u nekom čitaocu može da zaživi.

U mojoj zemlji literatura se nekako s gnušanjem odnosi prema običnim stvarima, prema svemu što je trivijalno, ordinarno i javno. To je kao neka vrsta otpora prema običnom životu. Život se posmatra isključivo politički ili se o njemu sanjari. Za oba pristupa postoji kod nas mnoštvo primera. Opšta je poplava bedno pisane obične literature koja delom — moglo bi se reći po pravilu! — baca u senku svaki tiraž koji može postići neka pristojna knjiga.

Na drugoj strani stoji mnoštvo teoretske, političke literature, kao i priručnika svake vrste, počev od onih o šansama za opstanak čovečanstva pa do ofanzivno-feminističkih. Izrazilo je aktivna propaganda klasne borbe. Njene produžene ruke su teroristi, bivši studenti ili intelektualci, ili, jednostavno, izdanci kapitalističkog društva. Oni odbacuju svaku literaturu koja nema neposredni učinak, lačaju se oružja i na svoj način se brinu za promenu odnosa: samo izgleda da to čine još individualnije nego neko ko noću sedi u svojoj sobi i piše. Teško da bi se našao neki pisac koji već nije bio više nego očajan zbog nemoći svojih nastojanja. Takvo raspoloženje sponada, tu i tamo, svakog razumnog čoveka. Verujem da to stvarno potrebu koju literatura eksploatiše. Zbog toga i ima još pisaca i, još uvek, i čitalaca njihovih knjiga.

Prvi put sam u Sjedinjenim Državama, ali u Americi sam već često bio. Kao dečak sam čitao Henrija Milera. On je bio Amerikanac. A biti Amerikanac, bilo je ludo.

Kasnije sam želeo da pišem pozorišne komade u stilu Tenesija Vilijamsa, drame o ljudskim strastima, nasilju, ljubavi i svim mogućim čežnjama koje se brzo završavaju katastrofom. Pri tome sam tako mnogo pušio da sam se upropastio i još sam jedino imao pravi osećaj za junake koji su se susreli pod bleštavilom pustinjskog sunca ili u vlažnoj, močvarnoj ili prašumskoj klimi; za žene i muškarce. A tada sam još bio mali idiot i išao sam u školu.

Jednu od mojih skica za dramu dograbio je otac. On mi je inače zagorčavao život. Umalo me nije strpao u dom za vaspitno zapušteno decu, što ipak nije učinio, ali samo zbog sramote i cicijašluka. Ali, ja sam trijumfovao: niko me više nije razumeo. Moji prvi literarni pokušaji delovali su maksimalno. Moje vaspitanje postalo je još okrutnije, a moji napori da mu se suprotstavim još bešnji. Dolazilo je do pravih porodičnih katastrofa. Radilo se bukvalno o mom životu. A sve to se slivalo u želju da jednom postanem pisac. Nekada su nevaljale sinove ukrcavali na brod za Ameriku. Mene su strpali u neko sportsko društvo. Morao sam da nosim kratke pantalone. Čitao sam Hemingveja, koji me se doimao kao neki Grk. »Starca i more« sam smatrao komadom čiste, klasične proze, vrednim oponašanja. Osim toga, tip je ludo živio. Vrlo rano stvaramo predstavu kako pisci vode ludi život, avanturistički, uzbuđljiv ili tako nekakav, a i kad se razočaramo i dalje to zastupamo.

Roman sam tada smatrao suštinom življenja. Danas mislim da možda treba da bude samo suma stečenog, proživljenog i pretrpljenog iskustva. Čitao sam Ezru Panuda i s njim sam izivljavao svoju sklonost prema svojevrsnoj sentimentalnoj učenosti, sklonost koja je jako izražena kod ljudi moje generacije, mada oni danas gotovo više ništa i ne osećaju. Neki su čitali Foknera i Štajnbeka. Čitali su — tajno kao ja Milera ili Vilijamsa, svog Majlora — »Park jelena«, »Gole i mrtve«. Umeće pisanja bilo je za mene najčudnovatija od svih informacija. Drugi su želeli više opipljive informacije. Oni su čitali ono što je kao film stizalo u bioskope. Oni su čitali kroz umetnost.

Knjige koje sam voleo pratilo je još nešto. Bilo je to veliko breme, enormna spremnost na avanturu, odvratnost, osobitost, bolest. To nisu bili autori, to su bili stvarni ljudi. Oni nisu ostvarivali vrstu umetničkog dela, nego odredili moral. Džek Keruek. Ken Kizi. Ginzberg. Barouz. Kasnije Dilan. Galiotske figure. Očinske figure koje su se manifestovale kao nedorasle, kao ludaci i proroci grešni, strastveni i slobodni. Ja sam u lekturi zaveden autoritetom njihovih života. Dopadalo mi se što se nisu

krili iza umetnosti, ni branili teorijama, što pišući nisu učinili svoj život nečitljivim. Ti momci su — kako je jednom rekao za sebe Oskar Vajld — svojoj umetnosti posvetili samo svoj talenat, a svom životu svu svoju genijalnost.

Ali, ja još nisam stigao tako daleko. Pet Bun i Elvis su mi pomogli da savladam stidljivost. U mladosti sam oponašao najmanje četiri razne vrste hoda, mada bez kolta. Zanosio sam se Merilin Monro, a pre četiri godine počeo sam da vežbam boks kako bih savladao fascinaciju Muhamedom Alijem.

Tada sam znao — Amerika, to je jedino što je došlo nakon italijanske opere. Atomski noružana, ogromna zemlja. Neki, možda dobroćudan tumor. Za svakog Evropljanina, u prvom redu, zemlja bez istorije. Istorija je došla kasnije. Naseljavanje. Divlji Zapad. Istrebljenje. Ubijanja. Viski. Filmska industrija. Imperijalistički ratovi. Inflacija superlativa. Moja ljubav prema omiljenim piscima rasla je sa prezrenjem prema toj zemlji, a raslo je i moje razumevanje za sve subverzivno, kao i za otvoreno revolucionarno. O svemu sam saznavao sve više i Amerika je postajala sve manja. Prošla je moja mladost. Otišao sam u Pariz i tamo videlo mlade Amerikance iz šezdesetih godina. Čitali su Rilkea. Bili su i ostali, iz više razloga, gladni Evrope.

»Sve što je značajno u američkoj literaturi potiče od ljudi koji su kosmopoliti ili koji su to bili jedno vreme. Oni kod nas nalaze izvesnu slobodu izraza, izvesno bogatstvo vokabulara, izvesnu širinu interesovanja. Ali, da bi koristili materijal, oni moraju imati evropski ukus« (Rejmond Čendler).

Izgleda da trenutno postoji izvesna zainteresovanost za Nemačku, bar što se tiče mladih režisera, što je, pak, komercijalno neobjašnjivo. Mnogi veruju da tu opet ima genija. Naravno, umetničkih genija. Radoznalost je velika. Očito da vera u intelektualne sposobnosti Nemačaca nije nikada ni bila uzdržana. Nemačka, prvoklasna industrijska nacija — pa zašto bi onda tamo bilo samo finansijskih genija? Gde su umetnici istinski internacionalnog renomea? Mladi ljudi. Senzacije. Nešto uobražene veličine. Polagano, melanholičnoteutonsko ludilo kao kod Vernera Hercoga. Apolutni nagon za samouništenjem Rajnera Vernera Fasbindera. Sklonost ka kiču sudbine kao kod Vernera Šretera. Ima ih, ali se muče, što je nemačka osobina, koju su režiseri kao Lubič i Šternberg potisnuli u zaborav.

Nemačka je infiltrirana s hiljadu američkih stvari: bombama, drogom, muzikom, filmom. Naše čežnje nisu bile ugrađene u nemački folksvagen. Njih je vetar donosio sa Havaja, iz Los Anđelesa, kasnije iz Njujorka. Nemački privredni uspon izgledao je u prvi mah kao imitacija američkog. Roditelji su izvesno vreme, umesto svoje, nemačke dece, imali boys i girls. Svi su žvakali gumu, nosili džins, voleli Elvisa ili džez — ili su filozofirali na asvaltiranju zemlji, skakućući po ulicama, benzinskim pumpama i soliterima. Krup-željezo. Reč poznata koliko i Hitler. Nakon rata je bila totalna golet, kako su to nazivali intelektualci. A šta se to, nakon totalnog muka, dalo još napisati. I šta još? Zemlja gasnih komora u kojoj je bilo smišljeno i praktikovano ono što je bilo nezamislivo. Ali, to nije bilo vredno opšteg potopa. Do njega nije došlo — došli su Amerikanci. Otada živimo u vremenu promenjive, sopsvene ili uvozne, renesanse hitlerizma.

Poslednja velika je u Nemačkoj upravo u toku — a ovdje, u Americi, izgleda da nikako i ne izlazi iz mode. Opet mu se stvaraju šanse za budućnost.

Godine 1947 — meni su tada bile četiri — ratnim povratnicima, mahom mladim ljudima nemačkog govornog područja, onespoblijenim za pisanje noćnim strahotama na slomljenom frontu, bilo je jasno da bi se morali organizovati. Ja mogu da shvatim takvu zamisao, ali je smatram suvišnom i dosadnom. Zašto nisu mogli da pišu sami, bez članstva u klubu tada osnovane, ubrzo sve moćnije i napokon fatalno samovladajuće Grupe 47? Tu su oni postali poznati: Gras, Bel, Valzer, Bahman — ili su to sebi odmah sami obezbedili, a isprovociranim skandalom sa Peterom Handkeom i jednim takvim francuskim gestom, počela je onda opšta konfuzija u zapadnonemačkoj književnosti. Takvo stanje sam smatrao poželjnim.

Veo jedne nabujale, nove romantike napeo se još jednom, 1968. godine, za vreme takozvanih studentskih nemira u Berlinu, Frankfurtu, Parizu, Milanu i drugde, u početku sasvim u stilu revolucionarnih taktika i tehnika studiračkih u »trećem svetu«. Priznajem da sam tada, barem nekoliko nedelja, bio uveren da možemo videti kako se jednostavno sve ruši. Nemir svakog pojedinog učesnika gasio je opšti nemir. Osećao sam to. I video sam kako je poezija odjednom ostala bez pesnika. Išarani zidovi, ulice i automobili, slogani nove svesti, sažeti, vrlo lepi i delotvorni. Bila je to romantika osvetle.

Možda je to poraz, u najmanju ruku za one koji sad opet moraju da kažu »ja« i koji više nikada neće moći, sa uzdignutom pesnicom, da pevaju **Venceremos**. Solidarnost se razdvojila kao u nekom andergraund-listu, koji iznenada izlazi u milionskom tiražu. Svako je bio za iskustvo bogatiji, ali u prvo vreme je postojao samo osećaj da su snovi razbijeni. Velovi se opet vijore. Ako danas u Nemačkoj postoji neka moda u umetnosti, onda su to, pre svega, klasici, čije se knjige ekranizuju, čije se knjige, nakon odlaska u bioskop, ponovo čitaju, dolaze u modu, kao da se, nakon tako mnogo političke brzopletosti, napokon žele pribitati misli nad kolegama iz prošlog stoleća, njihovim jezikom, njihovim navikama i njihovom ozbiljnošću. Gete, Klajst, Helderlin, Fontane, Teodor Storm. Tada se još raspravljalo samo o stanju. Bio je potreban neki ritual. Smešno, ali samo dve godine nakon rata pronađena je takozvana električna stolica. Sada vas ne bih ubeđivao kako je to, po meni, tipično intelektualna, ali i karakteristična nemačka navika, koja nešto govori o onom građanskom raspoloženju, koje su ova gospoda inače savesno odbijala, nego bih prvo objasnio sam izraz i ritual. Stolica je bila tu za onog ko čita iz svog manuskripta. Drugi su sedeli na stolicama poredanim u redove, pušili i slušali, a onda kolektivno izricali presudu nad pravoprocitanim tekstom. Doći ti je morao da čuti, a ako bi prekršio to pravilo, više ne bi bio pozvan. A naravno da je svima bilo u interesu da dopru u najuži krug grupe okupljene oko književnika i osnivača Hansa Vernera Rihtera kako bi stalno bili pozivani, svake godine jedanput. Pa onda, možete misliti, tu se stvarno moralo profilisati, tako reći, bez milosti. Ko bi propao bio bi, naravno, mrtav za prisutne izdavače (a pozivanje ove gospode predstavlja grubu grešku i skrnavljenju fantazije). Ko bi dobio pretežno pohvale, ime bi mu se moglo prvi put negde spomenuti, a nešto kasnije bi sigurno usledio i poziv izdavača na šoljicu kafe. A ako bi čak dobio prominentnu nagradu grupe, ne najveću, ali najuticajniju, stekao bi ime. Uostalom, nagrada se u tome i sastojala, jer nije bilo maraka. Tako su onda autori izabirani, stvarani, uzdizani, lansirani. . . Ovim nabranjem ne želim da stvorim utisak kako su to uvek bili pogrešni ljudi.

»Električna stolica« je bila smrtonosna — ili je postajala tron, tobože sezonski. Dakle, na taj način je poštena, časna, tradicijom bogata, dobra, a ponekad i grandiozna nemačka literatura trebalo nakon rata opet da se podigne na nivo o kome niko nije imao pojma. Već tada su se autori počeli razilaziti u svojim težnjama, bilo ih je modernih i konzervativnih, čekalo se na prodor stare pripovedne umetnosti, koja je

onda sa Grasom doživela svoj trijumf, a poetični intelektualac Hans Magnus Encensberger smatran je suviše pametnim i suviše nedružljivim da bi postao popularnim.

Avangardista grupe bio je Helmut Hajsbenitel, čovek čiji se rad može uporediti sa većinom pesama e e cummingsa,¹ samo što je mnogo više matematički.

Sve su ovo sećanja na ono vreme kada sam čitao novu nemačku književnost, uvek s osećanjem da to nije ništa što i sam ne bih mogao. Ima stvari koje ne prihvatam dok ih stvarno u suštini ne razjasnim. Sve sam to posmatrao spolja. Bio sam tada mladić koji se dosađivao i želeo sam da postanem operijski pevač, ali kako mi je ubrzo ponestalo hrabrosti za tako apstruznu životnu konsekvencu, počeo sam, nakon svakog odlaska u operu, da zapisujem sadržaj odslušane opere.

Tako je nastajao operijski vodič. Uskoro mi je otac poklonio za Božić jedan trista stranica »težak« operijski vodič, »čime je piskaranu napokon trebao da dode kraj«. Nisam bio u stanju da mu trista stranica bacim u lice. Plašio sam se. A čak sam mu bio i zahvalan, jer je to za mene ipak bila uzbudljiva lektira. Ali sam stvarno neko vreme prestao da pišem.

Počeo sam opet tek kada sam zapao u fazu svoje najveće usamljenosti. Ja verujem da se svako jednom, vrlo rano ili nešto kasnije, po prvi put oseti najusamljeniji od svih i verujem da se tad odigra nešto presudno za dalji život. Donese se odluka za ili protiv onoga što se naziva kreativnošću, čulnom energijom jednog čoveka, odluka da li postati umetnik ili ne. Koga to zahteva rano, taj će možda slikati, a kome se desi kasnije, taj će pisati ili će se baviti matematikom, ili će rastavljati radio-aparat samo da bi savladao tu nerazumljivu usamljenost. Ja sam pisao pesme o kiši u kojima se reč kiša nije smela pojaviti. Možda me je već tada zahvatila 47-maška groznica, moderna literatura, kako se to zvalo? U duši sam bio romantičan i tada sigurno krajnje ozbiljan, pa i samom spoljašnjošću, bio sam stvarno ubeden — što je izazvano mnogim, vrlo ekstremnim događajima u roditeljskoj kući — da ću brzo umreti, i želeo sam da postanem pesnik, pesnik tužnog lica koji nikada nije dobro raspoložen i nikada razuzdan, stvarno sam verovao da se mora imati plutana soba Marsela Prusta da bi se stvarala umetnost, da bi se moglo pisati. Živeo sam odbijajući život, bez realnosti, ne gubeći vreme, bez pažljivog posmatranja života. Verovao sam da život nije potreban da bi se postalo umetnikom. Kakva glupost! Bio sam kao onaj učenik koji je pitao svog zen-učitelja kako da nauči da piše. Učitelj mu reče za jednog pisanju vičnog majstora, koji je sedeo na drugom brdu, udaljenom pola godine hoda, a koji je bio prijatelj i samo je trebalo da ode do njega i ovaj će mu sve dalje objasniti. Učenik je poštovao pravila, živeo je u askezi i činio je mnogo kako bi došao do spoznaje. Potrajalo je pola godine dok bosonogi učenik ne siđe do drugog učitelja, koji ga srdačno primi. Učenik, međutim, sa zaprepaštenjem vrlo brzo utvrdi da se njegov učitelj ne pridržava asketskih pravila koja je nalagao red i da ima prijateljicu, a s njom već i troje dece. Bio je čak sklon i piću i uvek dobro raspoložen. Nakon tog šokantnog doživljaja učenik prekinu svoje učenje i vrati se onome koji ga je onamo poslao. Ali, ovaj mu reče: »Dragi moj mladiću, šta si ti želeo? Poduku u askezi ili u pisanju?«

Ja bih nemačkoj književnosti poželeo njen novi početak u klimi jedne bezrezervne čestitosti, iskrenosti i jasnosti. Ili bih još poželeo neku mignovu veću zemlju gde delovanje jedne takve grupe ne bi odmah sve inficiralo. Amerika za to ima idealnu veličinu. Ali, u Saveznoj Republici nema pustinja, osim što ima kuća i ulica jako nalik pustinji, ljudi zagašenih nečistim vazduhom i mnogo bezizražajnih lica.

Grupa je ponudila »električnu stolicu«. Ti ljudi su hteli da stvaraju književnost kao oni u Volfsburgu svoj folksvagen. Oni nisu bili loši ljudi, ali su, u principu, postupali konfuzno. Meni je kod njih nedostajalo ono čemu sam se divio i što sam tako voleo kod svojih omiljenih autora: sam život tih ljudi, njihovu puku egzistenciju, kojoj zadovoljstva nisu strana, što re-

zultira stvaranjem nečeg novog i nivou umetnosti. Zato smo tako prihvatili Remboove fiksideje. Nastupati van konkurencije. Jednostavno — pisati. I jednom, pre ili kasnije, dode kraj. Nisam video nikoga ko bi odgovarao toj slici. Naši pisci, generacija pre mene, verovali su da nemaju prava sami na sebe; bili su tako neugledni kao da ih je oblikovao sam Bertol Breht, dok je on, sa svojim kačketima ručne izrade, sa uvezenim kubanskim cigarama i u Kremjiluku izgledao kao dubler nekog kineskog velikodostojnika. Kao tipovi ostali su prilično bezlični. Bili su bez ikakvih tajni, pa su ih, čini se, čak i prezirali. Više su voleli da čute, umesto da su ponekad zaurali. Književnost je presahnjivala. Došlo je do buma stilova. Izgledalo je kao da nikoga nije zabrinjavalo što su se reči još samo vrtele i što su stvarale samo privid jezika, što je najzad postalo svedjedno o čemu se tu radilo i šta se tu bujicom reči opisivalo. Svi su bili proklete isti. Hoću reći, svi su mi tada bili podjednako dosadni. Šta su to imali da sakriju? Napisao sam jednu pesmu, poslao je na neki konkurs i dobio prvu nagradu. Ne znam da li mi se to moralo obavezno dogoditi. To je bilo 1968. godine. Za svakog momka je primamljivo da, kao od šale, dobije nagradu za poeziju i da se pravi kao da je to sitnica, u prvom redu, s obzirom na političke prilike. Savezna Republika se tada nalazila u stanju katkad sličnom građanskom ratu, u krajnjoj tački između studenata, intelektualaca i umetnika, s jedne, i vlasti, s druge strane. Bila je to faza pokušaja da se solidarišu glave i ruke, odnosno intelektualci i radnici. Ali, pokušaj nije donosio rezultate, kako se to u govorima priželjkivalo, a u nekim glavama već zaključivalo. A ja sam uživao u mrtvoj tišini umetnosti i umetništva i u nju sam, na svoj način, polagao nade. Solidarno sam izbacio i rapsođijski predstavio popis pretnji, preterivanja, istina i poluistina, pri čemu sam posebno voleo poluistinu. U njima je ležao barut, a i reakcije su to potvrdile. Odmah sam bio oštro napadnut. Stariji su u tome videli pomanjkanje zahvalnosti, a mladi lukav potez još nepoznatog autora da stvori ime. Tvrdio jezgro političkog pokreta videlo je u meni romantičnog intelektualca, što sam tada možda stvarno i bio. Sa mnom su išli u kafanu. Uspeh je bio lak, ali je, zapravo, predstavljao samo odlaganje vremena, s obzirom na posao koji mi je predstojao; naime, da konačno jednom saznam šta sam to, do vruga, hteo da uradim sa jezikom? Šta bih hteo da ispičam? Šta je moj život ili moja predstava o njemu?

Ono što sam tada pisao, pa čak i politički shvatao, bilo je — tako ličnim mi es možda činilo — izneveravanje moje ličnosti. Ti radovi nisu bili ni realistični, u smislu bilo kakvog dubljeg interesovanja za realnost. Moj jezik nije ništa pripovedao, samo je nešto predočavao. Govorio sam kako su mi dopuštale moje mogućnosti, a da ih pišući nisam ispitivao ni proširivao. To je bila skromnost sasvim u stilu Grupe 47, koja je, doduše, već bila izgubila svoj uticaj, ali se posledice njene dvadesetogodišnje aktivnosti nisu mogle tako lako otkloniti. Ondašnja gospoda sada je bila starija, etablirana, kako se to kaže, a meni su ti ljudi delovali kao da su činovnici, očevi porodice, u najboljem slučaju trudbenici, koji u svom životu nisu imali dovoljno ljubavi, koji nisu imali dovoljno ponosa, koji su puzali uokolo, umesto da su se držali po strani, koji su u podijumskim diskusijama pravili mnogo buke, a da u planu nisu imali ništa bolje osim da odvuku u krevet neku kenjkavu čitateljku, naravno, na najbednijem način, kao što to inače čini neki inkasat. Odjednom se razabira da je to ta siva masa u njima koja davi. Ista smešna otrcanost. Bili su tako jadni, kao oni poslednji gubitnici na koje su se rečito obrušavali pisačom mašinom. Nisu bili vredni uzora, čak ni kad im je polazilo za rukom da napišu, donekle pristojnu knjigu.

Uvek sam negodovao, a danas još žešće, protiv onog razdvajanja književnog dela od ličnosti njegovog autora. Ovi u piću nisu bili Hemingveji. Nisu se fiksali kao Baraouz. Nišu bili lukavi kao Džems Boldvin. Nisu bolovali od astme i nisu bili ličnosti. Nisu bili jednostavni. Uvek su se ponašali kao da izuzetno imaju jedno slobodno veče, ali zbog dugotrajne odviknutosti od slobodnog vremena, lutanja i sposobnosti reagovanja, nisu znali kako da ga upotrebe. Ali, postojala je nekolicina drugači-

jih. Austrijski pesnik Hans Karl Hartman, na primer. »Možeš biti pesnik a da nikada ne napišeš ni jedan jedini stih«. S tom rečenicom je nastupio i ostao je dosledan čak i nakon dvadesete knjige. To je enormno i gotovo neponovljivo na nemačkom jezičkom području. Bio je još jedan, kojeg je u Londonu pregazio autobus; mladi Rolf Diter Brinkman, koju godinu stariji od mene, gnevan, osećajan i beskompromisan momak. »Poetry don't need pages«, pisao je Alen Ginzberg. Brinkman je prevodio američku liriku i nekonvencionalnu, eksperimentalnu literaturu, te ju je svojim autoritetom prilično široko publikovao, a jedno vreme se i propagirao, živeći, do u detalje, s njom u skladu. Bio je to delotvoran momak.

Sećam se jedne fotografije Viljema Barouza sa nekog kulturološkog putovanja, tog starog narkomanskog lica koje je došlo do kraja, a onda se vratilo. Jedno takvo lice me fasciniralo i učinilo nesklonim prema većini drugih. Nisam želeo da pripadam nikakvom društvu, nikakvom udruženju, nikakvom PEN-klubu, nikakvoj drugoj organizaciji osim sopstvenoj jednočlanoj trupi. U Nemačkoj se više nisam osećao dobro. Zeleo sam da vidim Baraouz-lica. Zeleo sam da napravim nekoliko dobrih krugova i da ne držim dupe večno na stolici. Možda štogod fantazije želi i da živi, da voli, pije, luduje i da se menja? Neki klasični junak stoji nmostu, noću, i udiše život. Gde je bio most i zašto samo noću? Nešto se, dakle, moralo dogoditi.

Treba da znate da se u toj dobrostojećoj zemlji kakva je Savezna Republika, može, u mojoj situaciji, na primer, s prihodima sasvim dobro izaći na kraj, ako se živi sam. »Živeli smo u podrumu, ali sasvim gore!« kako sam pisao. Uzmite jedan primer. Ako neki francuski ili engleski kolega piše za honorar radio-dramu ili ako drži predavanje, ili čita iz svoje nove knjige, onda on taj honorar može da naplati samo jednom, ili od ORTF-a ili od BBC-a. A mi u Saveznoj Republici, sve do pre nekoliko godina, mogli smo to da uradimo devet puta, maksimalno devet puta da prodamo i da naplatimo, pošto mi imamo federativni radio-sistem, dakle, pokrajinske odašiljače čiji su se dometi proširivali: Zapadnonemački radio, Severno-nemački, Hesenski, Bavarski, Zarlanski radio i tako dalje. Napisao sam desetak radio-drama. Moje prve dve knjige imale su neverovatan tiraž za tadašnje skromne prilike. Toj skromnosti mnogo je, po mom mišljenju, doprinela Grupa 47. Ona je propagirala lepu, duhovnu literaturu koja ni život nije činila lepšim, ni duh bujnijim. Ako su kvaliteti neke knjige ležali prvenstveno u literarnoj zabavnosti, ona je kod publike imala uspeha. Žan Žene je u Nemačkoj tada bio zabranjen, a D. H. Lorens napokon dozvoljen. Hajnrih Bel je bio izuzetak sa začudujućim tiražom, pre svega u Sovjetskom Savezu. A u isto vreme jedan drugi gospodin dobio je žuljeve na prstima sedeći i pišući u jednom soliteru u Monte Karlu. Mislim na nemačkog autora Marija Zimela, čije su knjige milionskim tiražima potukle sve rekorde, d bi on i pored svog pisanja, što već po sebi nešto znači, uživao samo prezrenje. Bio je strpljiv, tako izgleda, iako mi, zapravo, i jesmo samo strpljivi, odnosno, još živimo samo od sotvene milosti. Krajnji rezultat je bio da se Grupi 47 omilila forma, ali ne i ono što se odvijalo u storijskim i slikovitim romanima, dakle, samo jezik, reč, u najboljem slučaju, artizam. Tu, u tom obožavanju forme i potcenjivanju sadržaja oseća se produžavanje onog akademskog uticaja koji se javio već sa samim osnivanjem grupe. Očigledno da je njima ipak opet bila potrebna moć i da je nisu želeli menjati za pojedinačno pisanje i nemoć, za slučajne kontakte, ako do njih dode, i da su želeli da oforme društvo. To je ta nemačka sklonost ka jedinstvu istomišljenika, ka organizaciji; želja da se bude isti, a ne da se uskladuju sopstvene različitosti, što bi, zapravo, svakom književniku sa koliko-toliko fantazije trebalo da predstavlja izazov, i to krajnje lični izazov.

Sudbinska je osobina Nemaca da ponovo žele da ovladaju svojim osećanjima koja prete da izdaju razum. To, naravno, počiva na osobini nemačkog jezika koji je, pre svega, pri-

lagoden da izrazi tokove misli, redosled misli i logičku dedukciju, što omogućava njegova jasna gramatika, a istovremeno objašnjava i poimanje svake melodije i zvučnosti tog jezika. Naravno da on, kao svaki jezik, poseduje svoju sopstvenu lepotu, ali ona se teško da pomirili sa poezijom. On ima suviše konsonanata. On voli nauku. A on iza sebe ima i proces istorijskog razaranja. Gde god da se dode u svetu, nemački i dalje egzistira samo u onim preživelim pabircima: **ho-ruk, kiseli kupus, mirno, na zapoved**. Treba oživeti tako veliki deo odbacenog jezika koji je jednom omogućio veliku nemačku književnost i tako ponovo doći do rezultata. Jezik opet mora da stekne prvo na život. A to će se dogoditi samo ako oni koji pišu i žive. Naši pisci ponekad pokazuju začudujuću i gotovo krutu spremnost na rizik kada se radi o beskonačnog rečenici ili poglavlju, ali dalje od toga niti mogu, niti se usuduju, jer ih je strah da traže onu istinu koju propovedaju, istinu svakog trenutka u svom životu. Opisivanje nekog pravog osećanja, stečenog iskustva, utiska, razbija se u detalju jednog malog, mučnog i prolaznog života. »Naše stvarno stanje, kompleksnost, zbrka i bolnost prepoznajemo samo u sićušnim delovima trenutaka, koje su Prust i Tolstoj nazvali našim pravim utiscima. Ono nam se otkriva i stalno opet izmiče i ostavlja nas u potpunoj neizvesnosti. Ali, izgleda da vezu sa dubinom, iz koje dolaze trenuci saznanja, nikada ne gubimo. Pa i osećaj za naše stvarne snage, snage koje izgleda potiču iz samog univerzuma, dolazi i opet nestaje.« (Sol Belou)

Jovan Rakidžić

Nekada je nauka objašnjavala stvari dok su danas njena otkrića i istraživački rezultati povod za šokantnu zbrku. Ljudi znaju da to više nema smisla. Ali, oni su konfrontirani sa besmislenim mnoštvom ponude. Sve se stalno sve više zapliće. Nema tako lukavo osmišljene industrije koja bi se izmislila nešto novo. Tako ostaju još bombe i medicina koja naknadno istražuje simptome jednog nedokučivog ludila. Ima izgleda za ovu planetu otkako ima i želje da se prekine sa ozbiljnim shvatanjem bilo kojeg oblika društvene realnosti.

Ja sam se napokon ogradio od mišljenja koja više nisam mogao da zastupam. Sva bitna i značajna literatura uvek je nastajala i nastaje samo u odricanju svake vrste pojednostavljenja, u odbijanju prinudnog saglašavanja sa trendom i uskraćivanju svakog brzog pristanka. Da neko uopšte može da piše, a da nije angažovan, nezamislivo je samo po sebi, ali duh vremena nije od autora zahtevao ništa drugo do najudarnijih apela, jeftinog negodovanja i prigodnih izjava. Ako neko za to nije bio sposoban, gubio je šanse. Klima ranih sedamdesetih godina nije pogodovala za izlečenje nemačke literature od njene umetničke astme. A ta literatura je bila slaba u grudima, ali teoretski potpuno prisutna i sagledavajući nužnosti, marksistički je argumentovala i dalje se organizovala. Opet organizacija! Stranačke borbe! Rasulo! Književnici su pristupali komunističkoj prtiji ili su, organizovano, podržavali jedno vreme partiju Vilija Branta, ili pak pomalo

bevoljno zarađivali; malo na radiju, malo na televiziji, kao filmski režiseri ili kao pozorišni pisci. Iz toga, zapravo, nije proizišlo ništa naročito, osim što su prestali da obavezno igraju neku ulogu. Oni su se zadovoljili, a od većine je to bilo i za očekivanje. Radeći to što su radili, nisu postali produktivniji, ali njihova briga su bili čisti odnosi.

Ponovo je vaskrsnuo tip samotnjaka. To je čovek koji traga za totalnim osećanjem. Usamljenik koji ima hrabrosti da očajava. Za njega je sve umetnost i sve užasna realnost. On koristi sve svoje sposobnosti. On je predugo sanjao o Americi. Njega nikada nisu za nešto pitali, on je jednostavno govorio. Nije bio ni na jednom univerzitetu i nije intelektualac; on govori jezikom dečije začudenosti, odlučnosti i pakosti. On, jednostavno, ima neke snove i praktičan je. Svojim radom ne želi da spasava svet, niti da stvara sledbenike. Želja mu je samo da, ako je tačno da idemo u susret katastrofi istorije čovečanstva, izbaci još nekoliko priča, da snimi još nekoliko filmova, možda samo neke koji bi nadmašili njegove omiljene filmove. Možda će, misli on, sve ubrzo postati nevažno, sve u što smo celi život hteli da verujemo. On ne oseća odgovornost ni prema jednom pravcu, a prenebregava i sopstvenu. To je pojedinac, dovoljno velik da preživi u mrtvom predelu. On je uvek postojao, ali danas je njegova sezona jer se nakon dugog perioda strašnog pomanjkanja stvarnih ljudi, bolje ocrtava. Umetnost je opet bila atletska umetnost. Individua i kolektiv, čiji ukus se iznenada transcendentuje. Nemačko osećanje, tako dugo proketo bezosečajno, opet igra neku ulogu. Neki su se dali u traganje za svojom otadžbinom, svojom sopstvenom malom zemljom, zemljom sa tavnim šumama, sa miniranim granicom usred zajedničke Nemačke, sa mnogim jezicima. Zemlja poraženih roditelja, čiji bi nacionalni karakter oni želeli da shvate. Vagnerova muzika.

U odnosu na veće perspektive sve bi mogla biti borba za opstanak. Naravno da nije dovoljan jezik, ne nemački, ne engleski, nego nijedan jezik nije dovoljan da zaustavi nešto što se, očigledno, mora da dogodi. Ali, jezik reprezentuje duh. Književnost izgovara ono što stid drži u tajnosti. Istina je, umetnost je postala glava puška. U svetu su sve vrste surrealizma postale realne. Pa ipak: »Kraljevi padaju s prestola dvorskim ludama pred noge«. To povratno trajanje pruža umetnost. A umetnost nije ništa drugo do bezuslovni životni napor. Mukotrpjan je rad ostati razuman. Mukotrpjan je rad zakresati varnice iz gomile mrtvih reči. Koja je snaga potrebna da bi se spasila duša, da bi se oživelo samog sebe, da bi se malo živelo, umesto neprestano ljuljalo. Akademski vazduh je izašao. Na redu su otrovni gašovi. Nemačkom literaturom se još udara.

Ima već godina kako je jedan privrednik privatno osnovao fond i raspisao književnu nagradu koja se dodeljuje nemačkim pesnicima izrazite subjektivnosti. Ako taj čovek oseća da u nemačkoj literaturi uopšte nešto manjka u subjektivnosti, ako to oseća čovek iz privrede, iz masovne proizvodnje, onda nešto stvarno mora da je trulo. Ono što on oseća jeste to da demokratija ne onemogućava da svi postanu isti, na užasan, očajan, beznadan način isti i da su već i sami pesnici podlegli toj istovetnosti. Možda se tu može, misli on, novcem nešto učiniti. Misao nije potpuno pogrešna.

S nemačkog
Štefica Martić

¹ Edward Estlin Cummings (1894—1963), američki pesnik i slikar koji se služio neobičnim pravopisom i tipografskim eksperimentima. Potpisivao se e e cummings, pa se u tom obliku njegovo ime i danas navodi.

**Prevedeni tekst je predavanje koje je 1977. godine Vondreček držao u više američkih gradova, a kasnije je objavljen u knjizi: Wolf Wondratschek: Menschen, Orte, Faüste. Reportagen und Stories. Diogenes Verlag AG Zürich, 1987.